

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Kovács Szabolcs

Katolicizmus-szocializmus-kiábrándulás

Bányai László (1907-1981)

Témavezető:

Prof. Dr. Rainer M. János egyetemi tanár

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2022

1. A kutatás előzményei

Bányai László a 20. századi romániai magyar baloldali mozgalmak egyik kulcsfontosságú szereplője. A két világháború közötti időszakban és a második világháború alatt – illegális kommunistaként és a MADOSZ főtitkáráként – másodvonalbeli politikusnak számított. 1944 őszén lett kulcsfontosságú szereplője a romániai magyarság szocialista integrációjának, és az 1950-es évek végéig meghatározó politikus maradt. 1944–1952 között rövid megszakítással a Magyar Népi Szövetség egyik alelnöke volt, 1950–1952, majd 1956–1959 között a nemzetiségi oktatással foglalkozó oktatásügyi miniszterhelyettesé, 1952–1956 között pedig az ország egyik magyar tanítási nyelvű felsőoktatási intézményének, a Bolyai Egyetem rektorává nevezték ki. Bár pályája során sohasem került nyílt ellentétbe a Román Kommunista Párt (RKP) hivatalos vonalával, 1959-ben, a magyar oktatási intézményhálózat fokozatos elsorvasztásával ő is kegyvesztett lett. Előbb a bukaresti Történettudományi Intézet alelnöke volt, majd a bukaresti C. I. Parhon Egyetem történelem karán óraadó tanárként dolgozott. Visszavonultan hunyt el Bukarestben, 1981-ben.

Bányai László pályafutása végig kísérte a romániai kommunista mozgalom teljes történetét. Kifejezetten vele ugyanakkor még csak elvétve foglalkozott a történettudomány. Kifejezetten vele ugyanakkor még csak elvétve foglalkozott a történettudomány. Személye azonban rendszeresen megjelenik a korszakkal foglalkozó publikációkban. A romániai kommunista mozgalom 1945 előtti történetének feltárása – különös tekintettel a magyar vonatkozásokra – sajátos módon Magyarországon vette kezdetét. Itt kiemelendő Csatári Dániel személye, aki 1968-ban, *Forgószélben* című munkájában már behatóbban foglalkozott az egykori madoszosok illegalitásban kifejtett tevékenységével, majd a Magyar Népi Szövetség létrehozásával is, ennek kapcsán érintette Bányai László személyét is, akinek munkásságát pozitívan értékelte.

1989 nyarán Bányai személye már egy teljesen eltérő interpretációba került. Domokos Pál Péter ebben az évben jelentetett meg Budapesten *Rendületlenül* címmel egy meglehetősen szubjektív hangvételű életrajzot Márton Áron erdélyi püspökről. Ebben Bányai személye főként az 1945 utáni határkiigazításokért folytatott tárgyalások kapcsán jelent meg. Domokos könyvében Bányai és más magyar kommunista vezetők, akik közül Méliusz Józsefet és Demeter Jánost emelte ki, a haza- és nemzetárulás mintaképeiként szerepelnek. A rendszerváltást követően kezdetét vette több, 1989 előtt tabunak számító téma feldolgozása a romániai magyar történetírás részéről is. Így megkezdődött a Magyar Népi Szövetség történetének újjáértékelése, de megemlítendő, hogy legújabban megtörtént a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) történetének feldolgozása is. Ezek a munkák értelemszerűen mind érintették Bányai László személyét is.

Az 1930-as évek kapcsán Horváth Sz. Ferenc mutatta be azt az ifjú értelmiségi csoportosulást, mely előbb az *Erdélyi Fiatalok* körül csoportosult, majd önálló útra lépve létrehozta

a marxista *Falvak Népet*, hamarosan pedig a *Korunkhoz* és az illegális kommunista mozgalomhoz csapódott. Ebben Bányai pályafutását is részletesen ismertette. Az ifjú Bányai személyével konkrétan Főcze János foglalkozott először egy tanulmányában. Ebben Főcze Bányai ideológiai „átalakulását” igyekezett bemutatni, azt a folyamatot, mely a korábban katolikus érzelmű fiatalembert végérvényesen a kommunista mozgalomba sodorta. Főcze Bányai 1933-as letartóztatásából vezette le végleges elköteleződését a kommunista mozgalom mellett. Egy későbbi tanulmányában, majd könyvében Bányait elhelyezte a saját generációs csoportjában is, érintve 1935 előtti életútját, valamint elsődlegesen a MADOSZ főtítkáraként kifejtett tevékenységét, kitérve a második világháború alatti illegalista pályafutására is. Főcze elemzésének újszerűsége, hogy úgy Bányai, mint a MADOSZ többi vezetőjének tevékenységét empatikusan kezelte, bemutatva szociális háttérüket, és döntéseik motivációira is igyekezett választ találni, így például arra a leginkább fontos kérdésre, hogy miként váltak a kommunista mozgalom aktivistáivá.

A Magyar Népi Szövetséggel foglalkozó 1990 utáni szakirodalomban vannak vitás kérdések a szervezet történetét és funkcióját illetően, Bányai személyével kapcsolatban azonban teljes a konszenzus. Bányai László a dél-erdélyi frakció képviselője volt a szervezeten belül. A szakmunkák egyöntetűen megegyeznek abban, hogy a szervezet balszárnyának prominens képviselője, és az RKP hivatalos irányvonalának egyik fő propagálója volt. Tötössy Magdolna munkájában némileg árnyalta Bányai László szerepét a szervezeten belül, rámutatva, hogy a Kurkó eltávolítását követő időszakban a „Bányai-Takács” pártvezetés „hajlékony” politikájának eredményeként több kulturális engedményt is elért, például a Román Állami Színház és a Román Állami Könyvkiadó megalapítását. Lipcsey Ildikó érdemlegesen nem foglalkozott a szerepével, Lönhárt Tamás, Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor munkáikban azonban egyöntetűen felvázolták Bányai kiemelkedő szerepét az MNSZ – és ezáltal az önálló romániai magyar érdekképviselet – felszámolásában. Vincze Gábor tanulmányában némileg elfogultan viszonyult a politikushoz, „*a szervezet vezetőségének legnépszerűtlenebb tagja*” jelzővel illetve őt.

Bányai 1950-es években kifejtett tevékenységével magyar részről kizárólag Vincze Gábor foglalkozott behatóbban *Illuziók és csalódások* című tanulmánykötetében, Bányai oktatásügyi miniszterhelyettesi és a Bolyai Tudományegyetem rektoraként kifejtett tevékenységét mutatta be. Vincze munkájában Bányai, mint a mindenkori aktuális pártvonal kritikátlan végrehajtója jelent meg. Ugyancsak ezzel a periódussal foglalkozott román részről Liviu Pleșa, aki azonban elsősorban Bányai tudománypolitikusként kifejtett tevékenységét, másrészt a Securitate által ellene folytatott nyomozásokat tárgyalta. A szerző egyrészt Bányait a mindenkori aktuális pártvonal kritikátlan kiszolgálójaként mutatta be, akinek tevékeny szerepe volt a tudományos élet feletti pártbefolyás biztosításában. Másrészt ugyanakkor részletesen taglalta a Securitate és Bányai közti interakciót is,

kitérve az ellene folytatott nyomozásokra és „megbuktatásaira”, amelyek arra utalnak, hogy Bányai időnként kifejezetten kényszerből hozhatott döntéseket.

2. Célkitűzések

Bányai élete és tevékenysége egy sajátos kisebbségi adaptációs stratégiaként értékelhető. Kisebbségiként próbált az állandóan változó politikai keretek között együttélési stratégiát kialakítani a többségi nemzettel. Bányai egy korántsem szokványos életpályát futott be. Bár az az irányvonal, amelyet követett, 1989 után megbukott, az kétségtelen, hogy Bányai néhány évtizedig olyan pozíciókat töltött be, melyekben némileg formálója is volt a román nemzetiségpolitikának, bár tevékenységét csak a pártállami rendszer által biztosított keretek között tudta kifejteni. Tevékenységének feltérképezése a korszak jobb megismeréséhez is elengedhetetlen. Bányai politikai pályafutása esettanulmánynak is tekinthető, melyen keresztül betekintést nyerhetünk a romániai nemzetpolitika alakulásába.

Kardinális kérdésnek tekintetem Bányai ideológiai átalakulásának feltérképezését. Meglátásom szerint a fiatal Bányai gondolkodására elsőként szocializációs környezete tett mély hatást, ennek egyes elemei egész élete során végigkísérték. Így például az a tény, hogy dél-erdélyi szórványvidékről származott, meghatározónak bizonyult abban, hogy Bányai gondolkodásából teljességgel hiányzott a nacionalizmus, és élete végéig természetes volt számára a román többséggel való együttélés. Ugyancsak neveltetéséből származott ifjúkori katolikus meggyőződése. Bányai pályáivét a következő mérföldkövek tagolják: katolicizmus – transzilvanizmus – népfront (a MADOSZ-ban kifejtett tevékenysége alatt) – sztálinizmus – reformkommunizmus. Sajátos végigkövetni Bányai pályáját a mindenkori hatalomhoz való viszonyulása szemszögéből is. Bányai volt lényegében az egyetlen, aki úgy a két világháború közötti és második világháború alatti kommunista-üldözéseket, illetve 1945 után a párton belüli leszámolásokat komolyabb következmények nélkül átvészelte. Életének sajátos epilógusa azonban, hogy halála előtt teljességgel kiábrándult abból a rendszerből, melynek felépítésében részt vett.

A 20. század nagyobb részén átnyúló pályája végigvisz a korszak történetének legfontosabb állomásain, melyhez Bányai a körülményeknek megfelelően és lehetőségeihez mérten igyekezett alkalmazkodni. Élete és útja ugyanakkor a kudarcé is: egy sajátos alkalmazkodási kísérlet sikertelenségeként jellemezhető.

3. Vizsgálati módszerek, források

A munkámban felhasznált elsődleges forrásbázis gerincét Bányai László személyes hagyatéka képezte. Ez – jelenlegi ismereteim szerint – négy helyen található. A hagyatékok gerincét a Csíki Székely Múzeum irattára őrzi Csíkszeredában. Ezt egészíti ki egy iratanyag a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában, a Politikatörténeti Intézet Levéltárában, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (mindhárom Budapesten). Érdemes megemlíteni, hogy a négy hagyatékok között nagyon kevés az átfedés, mert életének különböző korszakaiból tartalmaznak iratokat. A hagyatékokban talált iratanyag tárgyilagos értelmezéséhez természetesen szükség volt kontrollforrások felhasználására is. Ennek során Csíkszeredában, Kolozsváron és Bukarestben folytattam kutatásokat, és elsősorban azoknak az intézményeknek az iratanyagát használtam fel, ahol Bányai életútja során tevékenykedett. Így a Román Állami Levéltár Hargita megyei kirendeltségében a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium iratanyagában kutattam, melynek Bányai 1930–1933 között tanára volt. A bukaresti Központi Történeti Levéltárban két forráscsoportot néztem át: az ellene 1933–1937 között lefolytatott bírósági eljárások iratanyagait, illetve a Magyar Népi Szövetség fondját. Ezt a forrásanyagot egészítette ki a Román Állami Levéltár Kolozs megyei kirendeltségének gyűjteményéből egyrészt a kolozsvári népbíróság iratanyaga, másrészt a Bolyai Tudományegyetem iratai. Ez utóbbi intézménynek volt Bányai a rektora 1952–1956 között. Végül az utolsó forráscsoport a Bányai Lászlóra vonatkozó megfigyelési dossziék jelentik. Ezek túlnyomórészt az 1950-es években keletkeztek, és jelenleg a Securitate Irattárát Vizsgáló Bizottság őrzi őket.

Disszertációmban központi fontosságú kérdésnek tekintettem Bányai László ideológiai fejlődésének feltérképezését. Ezt elsősorban saját írásainak vizsgálatával láttam megvalósíthatónak. Bányai kifejezetten gazdag publicisztikai tevékenységet hagyott az utókorra. Úgy a két világháború közötti időszakban, mint 1945 után sokat közölt különböző lapokban. Míg a szocializmus mellett való elköteleződése előtt jórészt vallásos periodikákban publikált, verseket és vallásos értekezéseket, az 1930-as évektől egyre inkább elköteleződött a közélet mellett. Ennek egyik állomása volt az *Erdélyi Fiatalokhoz* való közeledése, majd radikalizálódását követően publicisztikai tevékenysége a már nyíltan marxista *Falvak Népe* és *Korunk* folyóiratokban. 1945 után előbb a Magyar Népi Szövetség hivatalos sajtóorgánumaiban, a *Világosságban* és a *Népi Egységben* publikált, majd az MNSZ felszámolását követően az *Előrében*, az *Utunkban*, és 1957-es újraalapításától kezdve a *Korunkban*. A sajtót az egyes korabeli kiadványok egészítik ki, ezek főként az MADOSZ-hoz, az MNSZ-hez és – az 1950-es évek második felében – a Bolyai Tudományegyetemhez kapcsolódnak. Ugyancsak ehhez a forráscsoporthoz sorolom Bányai saját könyveit: egy esszégyűjtemény, három tudományosnak szánt értekezés, és a kétkötetes életrajza.

Munkám során felhasználtam Bányai fennmaradt levelezéseit, ezeknek oroszlánrészét a Csíki Székely Múzeum kéziratárában és a Ráday Levéltárban maradt fenn, ezt egészítették ki a

Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Méliusz József és Áprily Lajos hagyatékok, melyek szintén tartalmaztak leveleket Bányaitól. Végül az utolsó nagy forráscsoport egy oral history gyűjtemény volt. Ezeket az interjúkat az 1970-es évek második és 1980-as évek első felében készítette Molnár Gusztáv, a második világháborút követő időszak politikai szereplőivel. Ezek közül a disszertációmban a Bányai Lászlóval, a Czíkó Nándorral és Czíkó Lőrincsel, Méliusz Józseffel, Balogh Edgárral, Gáll Ernővel és Lakatos Istvánnal készült interjúkat használtam fel. A korszak szereplőivel készített interjút egészítette ki a Bányai László Sándorral 2020. szeptember 24-én (Skype-on keresztül) készített interjúm, mely Bányai magánéletéhez és gondolkodásának megértéséhez nyújtott értékes támpontokat.

Külön ki kell emelnem Bányainak az oktatásügyi tevékenységéhez kapcsolódó forrásbázis problémáját. Ezt a témakört illetően azt a tényt azonosítottam a legfőbb problémaként, hogy eddig képtelen voltam az Oktatásügyi Minisztérium iratanyagát fellelni. Murvai László személyes közlése alapján, az Oktatásügyi Minisztérium iratanyaga, melyet a Minisztérium épületének alagsorában őriztek, az 1977-es bukaresti földrengésben jórészt megsemmisült. Ugyanígy problémaként határozta meg, hogy 1977 után kellő szakismeretekkel nem rendelkező alkalmazottak dolgoztak az intézmény archívumában. Ebből kifolyólag Bányai miniszterhelyettesi tevékenységéhez leginkább a hagyatékában fennmaradt iratokat, és részben a különféle periodikákban megjelent írásait tudtam felhasználni. Különösen gazdag volt e tekintetben a Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrzött Bányai hagyatéka, de a Csíki Székely Múzeumban és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában őrzött Bányai hagyatékban is találtam kapcsolódó iratokat. Több szerencsém volt Bányai rektori tevékenységének feltérképezésében, a Bolyai Egyetem iratanyaga ugyanis – többé-kevésbé – fennmaradt, ezenkívül Bányai is őrzött meg iratokat a saját hagyatékában, melyek a Ráday Levéltárban és a Csíki Székely Múzeumban találhatóak. Végül megkíséreltem Bányai politikai tevékenységét is feltérképezni a korszakban. Ehhez elsősorban a Kolozs megyei pártszervezet iratanyagát szerettem volna átnézni, ugyanis Bányai 1956 novemberéig alapvetően Kolozsváron fejtett ki tevékenységet. Azonban itt is falakba ütköztem. A Kolozs megyei pártszervezet iratanyaga jelenleg csak az 1948–1950 közötti időszakból található meg a kolozsvári levéltárban, és ebben az időszakban Bányai neve egyetlen egyszer sem szerepel. Az 1950 utáni iratanyag azonban teljességgel hiányzik, annak ellenére, hogy Stefano Bottoni 2006-os forráskiadványában még közölt iratot ebből a forráscsoportból, melyben ráadásul Bányai is szerepelt.

5. Új tudományos eredmények

Disszertációm több szempontból is gazdagította eddigi ismereteinket. Átfogó életrajz az államszocialista korszak romániai magyar pártfunkcionáriusairól ismereteim szerint eddig még nem született, az egyedüli kivétel Jordáky Lajos életrajza Antal Róbert-István tollából, melyet idén év elején védett meg.

Bányai élete és tevékenysége egy sajátos kisebbségi adaptációs stratégiaként értékelhető. Kisebbségiként próbált az állandóan változó politikai keretek között együttélési stratégiát kialakítani a többségi nemzettel. Bányai egy korántsem szokványos életpályát futott be. Bár az az irányvonal, amelyet követett, 1989 után megbukott, az kétségtelen, hogy Bányai néhány évtizedig olyan pozíciókat töltött be, melyekben némileg formálója is volt a román nemzetiségpolitikának, bár tevékenységét csak a pártállami rendszer által biztosított keretek között tudta kifejteni. Tevékenységének feltérképezése a korszak jobb megismeréséhez is elengedhetetlen. Bányai politikai pályafutása esettanulmánynak is tekinthető, melyen keresztül betekintést nyerhetünk a romániai nemzetpolitika alakulásába.

5. Publikációs jegyzék¹

1. Kovács, Szabolcs: Bányai László közvádlói tevékenysége a kolozsvári népbíróságnál In: Rózsa, Sándor (szerk.) *Doktorandusz hallgatók VII. és VIII. Konferenciájának tanulmányai*, Eger, Magyarország, Líceum Kiadó, 2020. 209-226.
2. Kovács, Szabolcs: Bányai László és az impériumváltás értelmezése. *Múltunk*, Budapest, 2020. 67-101.
3. Kovács, Szabolcs: Bányai László a Magyar Népi Szövetségben. *Regio: Kisebbség, Kultúra, Politika, Társadalom*. Budapest, 2020. 103-142.
4. Kovács, Szabolcs: Erdélyi magyar értelmiségi a romániai elitben, 1951-1959: Bányai László a Közoktatásügyi Minisztériumban. In: Rainer, M. János (szerk.) *Elit és szubelit a Kádár-korszakban – közelítések: Magyarország a jelenkorban*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2021. 278-317.

¹ Kizárólag a disszertációm témájához kapcsolódó publikációim.